

Ивана Лазивић Коњик

Институт за српски језик САНУ, Београд
ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

Стана Ристић

Институт за српски језик САНУ, Београд
stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

Концепт НАРОД у речницима српског (српскохрватског) језика*

У раду се реконструише концепт НАРОД на основу анализе материјала из релевантних речника српског (српскохрватског) језика у складу са методолошким основама лублинске етнолингвистичке школе.¹ У уводу је дат преглед одабраних радова који се баве термилошким и теоријским аспектима појмова НАРОД, НАЦИЈА и ДРЖАВА, као основним друштвено-политичким категоријама, са циљем упоређивања наивне језичке слике ових појмова са њиховим конципирањем у свременим антрополошким, социолошким и политичким приступима. У главном делу рада анализиран је системски језички материјал из свих релевантних речника српског (српскохрватског) језика, повезан са основном лексемом *народ*, којом се именује концепт, њеним синонимима, хиперонимима, кохипонимима, семантичким и творбеним дериватима, атрибутима и устаљеним спојевима. Утврђено је да се у речничким дефиницијама сема 'заједница' (људи) јавља као надређени појам (хипероним) за овај концепт. Реконструисан је његов садржај, језичка/наивна слика овог појма, са истицањем његових релевантних аспеката (биолошких/генетских, друштвених/политичких /економских, физичких) и указано на основне вредности, које су у српском језику углавном позитивне.

Кључне речи: концепт народ, језичка слика света, когнитивна етнолингвистика, српски језик

* Рад је настао као резултат финансирања МПНТР РС према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174; такође је резултат билатералног пројекта ИСЈ САНУ и ИС ПАН: *Кључни концепти српске и пољске аксиосфере на словенском плану*.

¹ Реконструкција концепата у методологији лублинске етнолингвистичке школе, чије смо постулате применили у нашем истраживању, препоручује се на комплетном језичком материјалу који, поред речничког (системског), обухвата и анкетни и текстуални.

Concept of the FOLK in the Dictionaries of the Serbian (Serbo-Croatian) Language

The paper analyzes the concept of the FOLK in the Serbian language in accordance with the methodological foundations of the Lublin Ethnolinguistic School. The introduction gives an overview of selected papers dealing with the terminological and theoretical aspects of the concepts FOLK, NATION and COUNTRY, as basic socio-political categories, with the aim of comparing the naive linguistic picture of these concepts with their conception in contemporary anthropological, sociological and political approaches. In the main part of the article, the systemic language material from all the relevant dictionaries of the Serbian (Serbo-Croatian language) is considered on the data related to the main lexem *folk*, which names the concept, its synonyms, hypernyms, co-hyponyms, semantic and grammatical derivatives, attributes and collocations. It was found that the seme of ‘community’ (of people) appears as the superior term (hypernym) for this concept in the definitions. The content of the concept of the FOLK has been reconstructed by pointing to relevant aspects (biological / genetic, social / political / economic, physical) and thus referring to basic values that are generally positive in the Serbian language.

Key words: concept folk, the language picture of the world, cognitive ethnolinguistic, Serbian language

Увод

Сам појам НАРОД, који се у српском језику именује вишезначном лексемом *народ*, припада кругу универзалних социјално-политичких појмова као што су НАЦИЈА и ДРЖАВА (исп. Milosavljević 1995; Arđai 2012, Prelić 2017, 231–236, одредница *народ*), а на ширем социјално-историјском, еволуционом плану и појмовима РОД, БРАТСТВО и ПЛЕМЕ (Radaković 2011, Prelić 2017, 232). Прва три појма, поред опште лаичке и свакодневне језичке употребе, представљају и основне појмове савремене политичке терминологије.² Одређења поменутих појмова у теоријама друштвених наука су врло комплексна, јер се у досадашњој, па и у савременој политичко-друштвеној теорији и пракси, ови традиционални термини употребљавају са прилично нејасним, неодређеним и неразграниченим значењем. Из наведених разлога у широј литератури актуелних друштвених теорија истакнута је потреба да се изнова критички преиспитају њихови појмовни садржаји и могућност

² Појмовима НАЦИЈА, НАРОД и ДРЖАВА могао би се прикључити и друштвено-политички појам ГРАЂАНИ(Н), који се односи на све припаднике (држављане) једне државе као политичке заједнице, што би можда могло допринети разграничењу појмова „народ“ у смислу етничка група, и „нација“ у смислу „политички народ“. У наивној, културној слици појма НАРОД, која је тема нашег рада, као и у анализираном речничком, односно системском материјалу, нисмо, међутим, наилазили на синтагму и појам *политички народ*, нити се лексема *грађани* јављала у парадигматском низу лексеме *народ*, па зато ова лексема, ни појам који она означава, није узета у наше разматрање, а свакако би је требало узети у обзир у опширнијем истраживању и реконструкцији концепта НАРОД на комплетном језичком материјалу, који се препоручује у методологији лублинске етнолингвистичке школе (в. претходну напомену).

разграничења ових појмова (Milosavljević 1995; Radaković 2011; Ardai 2012, Prelić 2017, 231–236).³ Нарочито су се током последње две деценије 20. века у свету и код нас политиколози, историчари, затим и антрополози и социолози бавили, пре свега, односом етничког и националног феномена и критичким преиспитивањем садржајног потенцијала термина *народ* и *нација* (исп. нпр. Hobsbaum 1996, Smith 1986, Prelić 2017, 236).

Тако М. Радаковић (Radaković 2011) даје преглед теоријских праваца оснивача и следбеника у тумачењу ових политичких феномена и на основу тога истиче да се народ „углавном дефинише као присна заједница људи везаних територијално, заједничким језиком, пореклом, културом и свешћу о припадности истој групи“ (Radaković 2011, 3), да настаје спајањем мањих заједница, родова и племена, за које су примарне крвне сродничке везе и да се заједничким животом на истој територији ове везе учвршћују и развија свест о заједничком припадању, чиме ове друштвено-прелазне категорије прерастају у народ, као вишу категорију људске заједнице (Radaković 2011, 3). Али се у овом прегледу, као и у другим савременим теоријама, кад је у питању феномен заједничког порекла, обично наглашава да се пре ради о веровању, односно о миту, него о стварним чињеницама, чак и код малобројних етничких група.⁴

Параметар заједничке територије у концепт НАРОД уводи и политички појам ДРЖАВЕ, као веома битне његове одреднице, без обзира на чињеницу да неки примери, како из прошлости тако и из садашњости, показују да су неке државе формиране од више народа или да један народ живи у више различитих држава. Мада нема универзално прихваћене дефиниције овог појма (исп. Pavlović 2010: 12), широко је заступљено разумевање да је држава територија дефинисана и омеђена границама са сталним становништвом и владом која одржава контролу над територијом и успоставља међународне односе са другим државама (исп. Pavlović 2010: 14 и 14–16). Слично је дефинисана *држава 1а* у RSANU: „правно независна и одређеним границама омеђена територија са становништвом једне или више народности под истом политичком влашћу“.

Проблем се на практичном, на теоријском и на термилошкоком плану покушава разрешити тако што се у ово концептуално поље уводи појам НАЦИЈЕ⁵ као више, развијеније политичке категорије која се формира из

³ У круг ових појмова у истом рангу уводи се и појам СТАНОВНИШТВО. Б. Милосављевић (1995) истиче да се под појмом НАРОД често подразумева становништво једног краја, обично већинско становништво нижег статуса насупрот државној елити (слично је дефинисан *народ 2* у речницима савременог језика на које се у раду позивамо), али да између ових појмова постоје термилошке разлике.

⁴ Исп. Prelić 2017, 232, у коме се, такође, заједничко порекло приписује „уверењу, а не објективним чињеницама“.

⁵ Увођење овог појма као развијеније политичке категорије повезује се са формирањем капиталистичких друштвених односа и националних држава од краја 18. и током 19. века,

народа и то обично на такав начин што се више народа обједињује у једну државну заједницу и започне формирање заједничког идентитета (нпр. Шпанија и Велика Британија) (Radaković 2011, 3), што је било карактеристично за време формирања хомогених националних држава у Европи од 19. века. Појам НАЦИЈЕ теоријски се одређује као сложена појава на коју утиче збир културних, етничких, политичких и психолошких чинилаца. Културно и етнички, нација је повезана заједничком вером, језиком, историјом и традицијом; политички, то је група људи који себе доживљавају као природну политичку заједницу; психолошки, то је група људи коју одликују односи међусобне солидарности или привржености, који се најчешће перципирају као патриотизам (Radaković 2011, 4). Држава, према Б. Милосављевићу, има пресудан значај у формирању јединствене државне свести и игра пресудну улогу у формирању нације и националне свести. Овај аутор нацију одређује као „*становништво са самосвешћу о свом јединству и повесности стеченом преко државе и државне структуре*“ (Milosavljević 1995, 4, истакао аутор), што одговара појму нације у смислу „политичке заједнице грађана – политички народ“. Али као пресудне факторе за формирање нације, он, поред заједничке државе, наводи још следеће заједничке елементе: мит о пореклу, религију, историју, територију и свест, истичући на тај начин и етнички концепт нације, што одговара савременом поимању нације и као „етничке групе – етнички народ“, на основу чега се тај појам изједначава са појмом народ. Тако се у теорији у духу европске традиције углавном разликују два типа нације, „грађанске“ (француски тип), који је повезан са концептом „модерне демократске државе“ и „етничке“ (немачки тип), који је повезан са концептом „романтичарске“, „етничке“ државе. Међутим, у политичкој пракси, разликовање ова два типа (заправо, идеал-типа) и нације и државе показало се неодрживо, јер се и престижни модерни тип нације, глобалним ширењем и преношењем, по правилу адаптира на предмодерне, „романтичарске“ „локалне услове“ (Prelić 2017, 235–236).

Концепт народ у речничком материјалу

Концепт НАРОД као универзални социјални концепт утемељен је на појму ‘заједница’ (људи), а у српском језику и култури близак је концептима ПОРОДИЦА, ДОМ, ДОМОВИНА, ДРУШТВО, НАЦИЈА, са којима је повезан мрежом различитих семантичких односа заснованих на биолошким (генетским), друштвеним (језичким, политичким, економским), физичким (територијалним), психичким и културним аспектима (Ristić & Lazić-Konjik 2015, Ristić & Lazić-Konjik 2018 и Ristić 2015, 219–235).

Садржај појма показују лексикографске дефиниције које су у савременим речницима српског језика готово идентичне (RSJ, RMS, RSANU), као и различити парадигматски и синтагматски односи у које реч *народ* улази,

на што указује и први део дефиниција речи *нација* у RMS: „народна заједница настала у епохи капитализма ...”.

евидентирани у речницима и у другим типовима извора (текстова), који се према методологији лублинске когнитивне етнолингвистике користе за реконструкцију концепата (С-А-Т). У садржај појма НАРОД укључено је и вредновање, које варира у зависности од тачке гледишта и перспективе опажања, а у основи је, у српском језику и култури, позитивно.

Даље ћемо реконструисати садржај и вредности појма НАРОД на основу анализе системског материјала, његовог основног назива *народ* и његових синонима, опозита, хиперонима, кохипонима, семантичких и творбених деривата, атрибута и устаљених језичких обрта, и то савремено поимање овог концепта на материјалу RSJ и RSANU⁶, а историјски аспект на материјалу SR, RJAZU и SKOK.

НАРОД у светлу системских чињеница. Према RSANU реч *народ* је вишезначна, има шест значења од којих су треће и пето диференцирана на три и два подзначања, а за основно значење *народ 1* наводи се дефиниција: „историјски створена већа заједница људи са заједничким етничким именом, обично настала на основу заједничког порекла, језика, територије, друштвеног живота, традиције и културе“. Њен ближи синоним – моносемна лексема *нација*⁷ у истом речнику дефинисана је на следећи начин: „народна заједница настала на неком подручју у историјском развоју на основу језичке и етничке сродности односно повезаности политичких, економских, културних и др. интереса; исп. народ (1)“. Примарне диференцијалне семе код ових појмова засноване су на различитим типовима повезаности заједнице: за заједницу народа, то су заједничко порекло, језик, територија, друштвени живот, традиције и култура – па је овај појам термилошки једнозначно дефинисан као **етничка заједница**, што може да буде добра препорука за једнозначну, термилошку употребу лексеме *народ* у савременим теоријама антрополошког и политичког усмерења и диференцирање од других нетермилошких употреба, које су евидентне не само у нашем лексикографском материјалу него и у прегледу наведених теоријских приступа, па и у лексикографском енциклопедијском представљању овог појма (в. Увод). За заједницу нације, то су поред етничке и језичке сродности и политички, економски, културни и др. интереси – па је овај термилошки појам вишезначно дефинисан, примарно као **политичка** (економска, интересна) **заједница**, а условно, „романтичарски“ и као **етничка заједница**. Вишезначна употреба појма нација и његова неограниченост од појма народ, како је у Уводу показно, евидентна је у прегледу теоријских приступа антрополошког усмерења, што је потпуно разумљиво и оправдано, с обзиром на то да су у питању појмови чије

⁶ Подаци за *народ* у RMS не разликују се од података наведених у RSJ и RSANU.

⁷ У савременим речницима постоје извесне разлике у дефинисању основног значења полисемне лексеме *народ* и моносемичне лексеме *нација*, чиме се већ на језичком плану сигнализирају разлике између појмова које ови називи именују, што пружа солидан основ за њихово термилошко разграничење у друштвено-политичком дискурсу. Међутим, у наведеним речницима није уједначено представљање парадигматских односа између ове две лексеме.

значање и употреба – па самим тим и њихови концепти, стереотипи, нису „окамењени“, реликти из једног одређеног времена, нису једном и заувек одређени и установљени, него су динамични појмови чији су комплексни садржаји подложни историјским, друштвеним, политичким, културним и сл. променама. Динамика ових појмова и њихова неразграничена значења и употребе нарочито су истакнути у нашем лексикографском материјалу у коме су лексема *народ*, њен концепт и стереотип представљени на дијахроном и синхронном плану, али и примерима њене употребе, као и примерима употребе лексема *нација*. Ови примери значајни су због тога што указују на језичка, лингвистичка ограничења употребе једне и друге лексема у српском језику, што би, опет, могао бити додатни критеријум за њихову адекватну, „незлонамерну“ употребу у актуелним друштвеним дискурсима. Тако нпр., само први пример наведен за лексема *нација*, овде дат у скраћеном виду: *Индустријске нације ... су ступиле у конкурентску борбу*,⁸ указује на разлике између наведених појмова, јер је у њему реализован синтагматски спој *индустријске нације*, који је неостварив за лексема *народ* **индустријски народи*, док остали примери нису индикативни за те разлике, што ће се показати минималним контекстима за једну и другу лексема, за *народ 1*: [*Аврама*] *отац многијем народима, народи европски, источни народи, влашки народ, наш народ, слава војничког народа*; за лексема *нација*: *постати патрон у свију нација, Нација [Исаковичева], краљ немачке нације, једнакост свих нација унутар совјетске републике*, а један наведени пример управо демантује разлике између ових појмова: *Људска заједница чије чланове повезују заједнички господарски и политички интереси са заједничком историјом и народном културом, зове се народ или нација*. Преклапање ових појмова на језичком плану нарочито је евидентно у семантичком и концептуалном пољу вишезначне лексема *народ*, што показују и њени деривати, чија су значења махом стилски или нормативно маркирана, у већини случајева у питању је градација којом се употребом контактних синонима проширује обим значења основног појма, као нпр.: прил. *народно* „а. у духу народа ... народној свести. б. у националном погледу, у погледу народне свести, народности“; *народности*, -а, -о „а. који се односи на народност, народ, нацију ... национални; б. заст. који заступа интересе народности, народни“; *народност* „1. а. припадност некој нацији, односно националној мањини или етничкој групи; осећај припадности некој нацији, односно националној или етничкој групи; националност“; *народовати* „необ. 1. водити народну, националну политику, борити се за народна права. 2. живети и осећати се као народ, нација“. Неким од њих исказује се додатно позитивно/негативно вредновање реализовано у опозицији „свој“ – „туђи“: *однародити* „I. отуђити кога од властитога народа, одузети коме национално обележје: *народ се није дао однародити*; II. ~ се отуђити се од свог народа, изгубити национално обележје“; *разнародити*; или емоција: *народољубац*; *народољубље*; или статус у опозицији „мали“ – „велики“ народ(и): *народић* „дем. од народ, мали народ“: *У старо време Грчка је била подељена на*

⁸ Примери које наводимо преузети су из RSANU у којем су наведени њихови извори.

мноштво народића, који су живили независно један од другог; Стари Хрвати ... видећи да сами, мален народић, не могу обстојати, подвргоше се својевољно великом мађарском народу; *глазбеник* неког непозната народића; *остати* довијека незнатан народић, *уврстити се* у културне народиће. Новије тенденције глобализације и позитиван став према још широј заједници као најновијој вишој категорији исказује се дериватом *наднародни* „свељудски, интернационалан“: *наднародни алтруизам*. Ови појмови се изједначавају и у политичком дискурсу, што показују синонимни називи наведени у изразима једне и друге лексеме у RSANU, старији назив под лексемом *народ*: *Уједињени народи*, *Организација уједињених народа (ОУН)* упућен је на савременији назив наведен под лексемом *нација*: *Уједињене нације*, *Организација уједињених нација (ОУН)*.

Етимологија и полисемија. Основни назив *народ* потиче од префиксираног глагола *народити* (SKOK, RJAZU) и значи „ono, što se narodilo“ (RJAZU), „родити у већем броју“ (RSANU), па се на основу семе ‘рађање’ која указује на биолошке/генетске аспекте концепта НАРОД и семе ‘велики број / мноштво’ која указује на његове физичке аспекте, изводи значење евидентирано код лексеме *народ* у RSJ као *народ 3б*, идентификовано кохипонимима *људи*, *живаљ* и *људско мноштво*, *маса*, *свет*. На истим семама засновано је значење *народ 5а* и *5б* у RSANU, само у другим, ванљудским доменима (*рој*, *јато*, *пчелињи рој*, *пчелиње друштво*). Генетске аспекте овог концепта потврђују и друга секундрана значења лексеме *народ* у RSANU, покрајинска значења *народ 4а* и *4б* која се односе на људски домен, идентификована лексемама *укућани*, *породица*, *чељад* (4а) и *потомство*, *пород*, *деца* (4б), али и основно значење *народ 1* које поред друштвених (политичких) аспеката, који су у првом плану, истиче и генетске аспекте у делу дефиниције којим се указује на заједничко порекло и језик, што је у RSANU показано и примерима: *Поставих те [Аврама] оца многијем народима; влашки народ; српски народ*, па се може говорити о умрежавању концепта НАРОД са концептима ПОРОДИЦА и ДОМ (исп. Ristić & Lazić-Konjik 2018, 526–527). У историјском речнику RJAZU као изворна значења за лексему *народ* наведена су управо она заснована на генетском аспекту самог појма: „progenies, homines, populus, genus“ и потврђена у старијим речницима и изворима до 19. века значењем: „porod, rod, potomstvo, naraštaj, koljeno“ за људски домен, ређе за животињски и биљни свет, и значењима: „čeljad, ljudstvo, ljudi, svijet“, „domaći, kućani“ и даље у споју са физичким и политичким аспектима: „veliko mnoštvo ljudi istoga postanja i jezika“. На семама које актуализују физичке аспекте у смислу „великог мноштва“ и „скупности“ и „лоцираности на истом простору“ засновано је значење *народ 2* идентификовано кохипонимом *становништво*, потврђено такође у RJAZU значењем: „ruk i narod“. На значај физичких аспеката у смислу „скупности“, „јединства“ у концептуализацији појма НАРОД указује и покрајинско значење наведено у RSANU као *народ 6* „заједнички назив за волове, кола, плуг и дрљачу“, где је појам ‘заједница’ мотивисао његову реализацију.

Речничке дефиниције лексеме *народ*; хипероним; синоними; кохипоними; опозити; семантички и творбени деривати. У савременом српском језику, према речнику RSJ, реч *народ* има три значења која су међусобно повезана надређеним појмом ‘заједница’ или ‘скуп/мноштво’ (људи) у својству хиперонима. Кругу лексема са датим хиперонимом припадају у српском језику лексеме: *друштво, колектив, комуна, нација, род, племе, клан, породица, братство, задруга, дом (кућа), брак*, са којима је појам народ повезан различитим семантичким односима, како ће у појединим случајевима бити показано у даљем излагању.

Прво значење је општије и односи се на народ у етничком смислу, етнос, а везује се и за појмове националне, родовске или сл. заједнице, што је показано кохипонимом *нација* у RSJ, а могу се навести и други кохипоними: *племе, братство, род, раса*.⁹ Исто значење наводи се као основно у RSANU, а потврђују га синтагматски спојеви: *европски народи, источни народи, влашки народ, српски народ, наш народ, војнички народ*. Према је именица *народ* збирна, у овом значењу регуларно добија облике множине.

Друго значење је „основна маса људи, становништва“ са нијансом: „становништво на нижим степенима имовинске и друштвене хијерархије“, које је потврђено типичним синтагматским спојевима: *прост народ, радни народ, обичан народ* и минималним текстовима/цитатима преузетим из примера употребе у RSANU: *дијели људе у двије групе: у господу и народ; само народ је носилац праве народне културе; под народом разумијева само сељаштво*. Иако наведена дефиниција и веома скромне потврде употребе не дају много материјала за реконструисање језичке слике посматраног концепта, ипак се из другод дела дефиниције „становништво на нижим степенима имовинске и друштвене хијерархије“ могу извести социјални (друштвени) аспекти овог концепта у смислу подељености становништва, тако што се истичу политичке, класне и сталешке разлике. То потврђују синоними/кохипоними лексеме *народ*: *пук, свет, раја, сељаштво* и стилски негативно обојени синоними: *светина, руља, пучина, плебс*, који су у односу опозиције са лексемама из семантичког поља лексеме *народ*: *господа, аристократија, буржоазија, богаташи, интелигенција* и сл., као и њени деривати, па се према спојевима: *народска политика* јавља *господска политика*, према *народни карактер* : *ненародни, господски карактер, ненародне основе су стране, туђинске основе*; спој *народски човек* имплицира *господски човек, народни језик* имплицира *господски језик, учени/књижевни језик* или *туђ језик, народна имовина* импицира *лична имовина* итд. На тај начин се путем опозиција уводи аксиолошки аспект који је у основи позитиван, али у зависности од субјективне тачке гледишта може бити веома сложен. Позитивну вредност потврђују и деривати: прил. *народно, народски, -а, -о*: *народска посла, народска вера, господска политика – народска политика, народски човек*; прил. *народски*: *народски одевен, народски –*

⁹ О повезаности ових појмова и о њиховом разграничавању са друштвено-политичког, термилошког и теоријског становишта в. у Уводу.

*варошки и учено се изражавати, говорити народски мудро. Занимљив је и за вредновање индикативан необичан дериват изнарод и изнародник „необ. врло рђав човек, нечовек, изрод“ у чијој основи се реч народ, у овом анализираном значењу, узима као мерило онога што је добро и преко којег се реализује опозиција „добар“ – „лош“. Позитивно/негативно вредновање реализује се и у опозицији „свој“ – „туђи“ коју потврђује дериват: *ненародан* „1. ... туђински, стран“: *крути и ненародни начин писања, ненародан, некоректан, врло погрешан језик, школе засноване на ненародним (немачким, латинским и црквенословенским) основима*; или, пак, опозиција „напредан/прогресиван“ – „назадан/реакционаран“, коју потврђује дериват: *ненародан* „2. ... противнародни; реакционаран, назадан“: *штетан и ненародни правац српске политике, кривудава пут ненародне политике, прави патриотизам насупрот ненародним „националистима“ и шовинистима*. Множина именице *народ* се у овом значењу не користи.*

Треће значење има три подзначања која се разликују по степену општости: „а. становништво, живаљ или слој, део становништва одређене земље, краја, места“, што потврђују синтагматски спојеви: *народ овога краја, Кучки народ*, затим: „б. људи, живаљ уопште; људско мноштво, маса, свет“: *сила народа, сав тај народ, много народа*, и „в. људи, особе, живаљ одређене врсте, одређених одлика (узраста, пола, занимања, склоности, религије и сл.)“: *старији народ, православни народ, млађи народ, народ деце, женски народ, народ тијанаца*. Множина се у овом значењу такође, по правилу, не користи.

Садржај и вредности концепта НАРОД. За међусобни однос, разумевање и вредновање појмова НАРОД, НАЦИЈА и ДРЖАВА важно је и питање конституисања српског аутостереотипа у различитим историјским периодима (од стварања српске државе/држава, преко различитих периода губљења и поновног стицања независности, до најновијег периода поновног успостављања самосталне српске државности у Републици Србији), као и питање вредновања ових појмова односно промене система вредности у јавном животу, што се одразило на еволуцију и динамичне промене у конституисању српског аутостереотипа, који је са сваким новим периодом до извесног степена модификован новим/обновљеним профилима на садржајном и емотивном плану (Ristić & Lazić-Konjik 2016, 22–23).

Подаци из историјских речника показују да је значење ‘нација’, које је у савременом српском језику наслојено на значење ‘етнос’, потврђено и у старијим изворима, али не као основно. У SR реч *народ* је објашњена латинским речима *gens, populus* и *natio* у наведеном поретку, док се у RJAZU као основно значење наводи „porod, rod, potomstvo, naraštaj, koljeno“, а значење „narod u političkom smislu“ долази као једно од последњих.

У концептуализацији појма НАРОД најистакнутије место има значење *народ 2*, јер му се приписују различите вредности и симболизације па се, у зависности од субјективне тачке посматрања и ширег историјског контекста, профилише на различите начине (исп. профиле за пољски језик у Bartminjski 2011, 293–307). Значење исказано првим делом дефиниције „основна маса

људи, становништва“ јесте неутрално, изведено од примарног етимолошког значења ‘мноштва’, сачуваног у савременом језику у свршеном глаголу *народити* (у RSANU евидентирани су још неки деривати са наведеним смислом, који су у савременом српском језику застарели: *народобогат*, *народобогатство*, *народопразан*, *народосиромашан*). Значење исказано другим делом дефиниције „становништво на нижим степенима имовинске и друштвене хијерархије“ профилише се у погледу друштвених (политичких, сталешких, класних и економских) параметара и детерминише ширим историјским контекстом, од чега зависи његово вредновање. Јављају се следеће три опозиције, са основим смислом ‘већина’ према ‘мањина’ и ‘наше’ према ‘туђе’ или ‘однарођено’, где се, с аспекта вредновања, народ (већина) емоционално позитивно вреднује, с одобравањем, симпатијама као ‘наше’, а мањина углавном негативно, с осудом, као ‘страно (народу), туђе’. Вредновање се такође, у највећој мери, заснива на базичним особинама које Срби приписују сами себи, а то су особине које се односе на моралне и националне вредности, карактер, животну ситуацију, социјалне и културне вредности и релизују се као ставови самохвале и самоидеализације (Ristić & Lazić-Konjik 2016, 45).

У српској култури најистакнутија је опозиција која се односи на политичке аспекте који се, у субјективним аспектима језичке слике овог појма, допуњавају различитим аксиолошким аспектима: обични, непривилеговани, потчињени према привилеговани, повлашћени, моћници, владајући: *Заволио [је] истину и сишао у радни народ, да се за њ бори!*; *Састављач ове основе дијели људе у двије групе: у господу и народ ... само народ је носилац праве народне културе ... Под народом разумијева пак само сељаштво; Изашавши из народа, и из рана остављен сам себи, имао је Молијер придике, да позна живот у опорној истинитости његовој, и наш народ према туђински народ: *ненародне основе су стране, туђинске основе, народни језик / туђински језик, Либерали су ... наводили ... да се Марковић потпуно однародио*. Ово значење у вези је са субјективном општенационалном перспективом, према којој се појам НАРОД изједначава са појмом народ којем припада субјект посматрања, односно са појмовима ‘српски / наш народ’ што показују и дефиниције у RIAZU: „*naš narod nalazi se u književnika za narod, kojemu oni pripadaju*“ и „*narod može, kad smisao tome ne smeta, značiti isto što naš narod*“. Вредновање је, отуда, у вези са актуелном сликом нашег друштва и представама о системским карактеристикама друштва и друштвеног система, које су у српском аутостереотипу махом негативне, засноване на ставовима о раширеној корупцији и несређености у друштву/држави, о привредној неразвијености и сиромаштву Србије, и о ниском стандарду (Ristić & Lazić-Konjik 2016, 41, 45). Системски материјал, када је у питању појам НАРОД, само назначавач такву слику, али не даје довољно потврда, па би тек анализа других типова материјала омогућила комплетну реконструкцију овог концепта. Мали прилог и допуна самог појма НАРОД и његовог разграничења од сличних појмова, међу којима су базични НАЦИЈА и ДРЖАВА, дат је у Уводу.*

Друге две опозиције које се заснивају на сталешким и економским аспектима, мање су изражене у српској култури, што је у вези са српским самопоимањем у којем су у првом плану моралне особине, начин живота и карактерне особине нашег народа, па тек онда економске и др. особине. Сталешки аспекти: *сељаци, радници* према *господа, аристократија, буржоазија* (ист. *племство, властела*), потврђују и спојеви из речника и синоними: *прост народ, радни народ, обичан народ, пук, свет, раја, сељаштво* и пример из RJAZU: *Lijepa i mirne strane od svita! vrijedna puka i naroda!* G. Palmotić 1, 30. Негативно вредновање показују негативно обојени синоними: *светина, руља, пучина, плебс*. Класни и економски аспекти: *сиротиња* према *богаташи; интелигенција, образовани, елита* према *неинтелигенције, необразовани, прости*.

Закључак

На основу анализе системског материјала из релевантних речника српског (српскохрватског) језика реконструисана је наивна, језичка слика појма народ, имајући у виду његову повезаност са универзалним друштвено-политичким појмовима, као што су појмови нација и држава, као и њихову централну улогу у савременим политичким, антрополошким и социолошким дискурсима. У поимању концепта НАРОД у наивној слици савремених говорника српског језика преовлађују друштвени аспекти са свим елементима битним за појам који им је надређен, хипероним „заједница (људи)“, а нарочито се истиче вредновање друштвеног/државног уређења „заједнице“, што се подудара са енциклопедијском сликом овог појма установљеном у виду односа појмова народ, нација и држава, који је представљен у Prelić (2017), под одредницом *народ* (нација као модерни феномен у односу на народ као еволуциони феномен; нација као политичка заједница у односу на народ као етничка заједница; модерни политички концепт демократске државе у односу на традиционални „романтичарски“, „етнички“ концепт заједничке државе, 234–235). У језичкој, наивној слици појма, концепт НАРОД допуњавају генетски аспекти у смислу „заједничко порекло ...“ на основу чега се овај појам у друштвеној, јавној сфери изједначава са појмом нација, као и физички аспекти са смислом „мноштво“ и „скупност“ „јединство“, на основу којих се појам народа умрежава са базичним појмовима у српском језику и култури као што су: нација, род, племе, братство и породица. Овакву језичку слику појма НАРОД потврђују прва три актуелна значења у савременим речницима српског језика, која се такође наводе у етимолошком речнику и историјским речницима али су, као што је у анализи показано, различито рангирана. Значења заснована на генетским и физичким аспектима, наведена у овим речницима као примарна, у савременом језику потиснута су на периферију, а њихову реализацију у другим, ванљудским сферама, потврђују покрајинска значења у RSANU. Ове елементе концепта народ налазимо и у научној слици појмова народ, нација и држава (в. Увод).

У концептуализацији појма НАРОД најистакнутије место има значење *народ 2*, изведено од примарног етимолошког значења „мноштва“, које би у речницима требало наводити као примарно, а нијансу „становништво на нижим степенима имовинске и друштвене хијерархије“, које се профилише у погледу друштвених, политичких, сталешких, класних и економских параметара и детерминише ширим историјским контекстом, требало би издвојити као посебно значење. Ова значења су базична за језичку слику појма НАРОД, на основу чега се разликује нетерминолошка употреба полисемичне лексеме *народ* од њене терминолошке употребе, која је представљена као *народ 1*, и на основу које се успоставља хипонимски однос са моносемичном лексемом *нација*. Међутим, ове лексеме, како показује и речнички материјал, нису прави синоними, али се у употреби ових лексема и њихових деривата значења често преклапају, што најчешће доводи до њихове непрецизне, нејасне и неразграничене терминолошке употребе, што је карактеристично и за друштвено-политички дискурс (в. Увод и Prelić 2017, 231, 233, у коме се преклапање значења реализује не само у колоквијалној употреби појма народ, 231, него и у стручној употреби појма нација у научном дискурсу, 233).

Садржај значења *народ 2* углавном се емотивно позитивно вреднује с одобравањем, симпатијама, у складу са опозицијом „ми“ (већина) према „други“ (мањина, елита), мада су присутне и негативне оцене, што показују и наведени негативно обојени синоними. Вредновање етноса у складу је са српским аутостереотипом, и позитивно и негативно, засновано на базичним особинама које Срби приписују сами себи и оним особинама које приписују друштвеном уређењу.

У упоређивању наивне, језичке слике појма народ, реконструисане на основу анализе лексикографског материјала, и енциклопедијске слике овог појма, добијене на основу прегледа изабраних извора из научног дискурса, наше истраживање је показало да не постоје битне разике у концептуализацији овог базичног, универзалног друштвено-политичког појма, што је и разумљиво, с обзиром на то да се кључни појмови из наведене сфере у сазнању говрника српског језика концептуализују пре свега под снажним утицајем јавног друштвено-политичког дискурса. Отуда у овом случају, као и у многим другим случајевима, лексикографске дефиниције не доприносе „окамењивању“ наивне ни „романтичарске“ слике појмова, па самим тим не могу ни утицати на репродуковање и популаризацију стереотипа, јер су оне засноване на динамичним и „неокамењеним“, живим језичким чињеницама, које лексикограф ишчитава из бројних примера употребе назива самих појмова у текстовима различитих језичких идиома, функционалних стилова, жанрова и др.

Литература

- Arđai, Lajoš. 2012. „Narod, nacija, država, nacionalna država, nacionalizam.“ Prev. Katinka Beretka. *Delkelet-Europa – South-East Europe International Relations Quarterly* 3 (4): 1–4.
https://www.southeast-europe.org/pdf/12/DKE_12_SB_B_Ardaj-Lajos_Nation_Beretka-Katinka.pdf (pristupljeno 9. maja 2019).
- Bartminjski, Ježi. 2011. *Jezik – Slika – Svet*. Prir. Dejan Ajdačić. Prev. Marta Bjeletić. Beograd: Slovo Slavia.
- Hobsbaum, Erik. 1996. *Nacije i nacionalizam od 1780 – program, mit, stvarnost*. Beograd: Filip Višnjić.
- Milosavljević, Boris. 1995. „Narod, država i nacija (Analiza osnovnih pojmova naše svremene političke terminologije).“ *Luča* (4 str.). www.ius.bg.ac.rs/drakitic/narod_drzava_nacija.doc (pristupljeno 9. maja, 2019).
- Pavlović, Vukašin. 2010. „Država i demokratija.“ U *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, ur. Vukašin Pavlović & Zoran Stojiljković, 11–50. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju.
- Prelić, Mladena. 2017. „Narod“. U *Mali leksikon srpske kulture: Etnologija i antropologija*, ur. Vladimir Roganović & Ljiljana Gavrilović, 231–236. Beograd: Službeni glasnik – Etnografski institut SANU.
- Radaković, Milovan. 2011. „Narod i nacija – teorijske škole i pravci.“ *Politička revija* X (30/4): 1–17.
- Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. 2018. „Koncept PORODICA u srpskom jeziku (na materijalu rečnika srpskog jezika).“ U *Srpski jezik: status, sistem, upotreba*, ur. Jelena Petković & Vladimir Polomac, 515–533. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. 2016. „Stereotip o Srbima.“ U *Srbi i srpsko*, ur. Dejan Ajdačić, 19–49. Beograd: Alma.
- Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. 2015. „Dom w języku serbskim.“ U *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, T. 1 DOM, red. Jerzy Bartmiński, 263–290. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ristić, Stana. 2015. „Stereotip DOMOVNA u zajedničkoj konceptosferi DOMA i MAJKE.“ U Stana Ristić *Gramatički i kognitivni aspekti leksičkog značenja*, 219–235. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–III. Novi Sad – Zagreb: MS – MH, 1967–1969. IV–VI, Novi Sad: MS, 1969–1976.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU*, 1– . Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik SANU – SANU, 1959– .

RSJ: Nikolić, Miroslav, ur. *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: MS, 2007.

SKOK: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Oxford – Basil Blackwell.

SR: Stefanović Karadžić, Vuk. *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, treće (državno) izdanje, ispravljeno i umnoženo. Biograd: Štamparija kraljevine Srbije, 1898.

Примљено / Received: 25. 02. 2020.

Прихваћено / Accepted: 04. 09. 2020.